

Bölüm 24

YAŞAR KEMAL'İN “AĞRIDAĞI EFSANESİ” ADLI ROMANINDA SÖZ VARLIĞI

Tuğba ÖĞREDİK¹
Halilibrahim ERTÜRK²

¹ Tuğba ÖĞREDİK-Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı (Tezli)

ORCID ID:006002500230032023t.

² Doç. Dr. Halilibrahim ERTÜRK

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili A.B.D.

ORCID ID: 0000-0002-6966-4302

1. Giriş

Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan en temel araç, kendisine has kuralları olan ve ait olduğu toplumun eğilimleri ve ihtiyaçları doğrultusunda gelişen ve değişen canlı bir varlık, bir iletişim aracıdır. İnsanın yaratılışından bu zamana kadar varlığını sürdüren dil, iletişim kurmayı sağlayan en mühim araçtır. Bu temel işlevinin yanında dil, insanın evreni kavramasına ve anlamlandırmasına da olanak sağlar. Toplumların geçmişten günümüze ulaşan değerlerini ve tecrübelerini içeren söz varlıkları ise dilin teşekkülünde önemli bir yere sahiptir.

Türk dilini, işlek, canlı ve geniş bir söz varlığı etrafında kullanan yazarlarımızdan birisi de Yaşar Kemal'dir. Bu çalışma ile ilk olarak Yaşar Kemal'in Türk dilini nasıl kullandığını, hangi söz varlığına vurgu yaptığını tespit etmek ve buradan hareketle Türkçede söz varlığı üzerine yapılacak çalışmalara katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Çalışma dört ana başlıktan oluşmaktadır. İlk üç başlık kapsamında konuya giriş yapılmış, çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemi izah edilmiş ve yazarın eserlerinden hareketle edebî kişiliği ve üslubu hakkında bilgi verilmiştir. "Ağrıdaki Efsanesi Adlı Eserin Söz Varlığı" başlığını taşıyan dördüncü kısım ise çalışmanın temelini teşkil etmektedir. Bu kısımda, Yaşar Kemal'in *Ağrıdaki Efsanesi* adlı eserinde yer verilen atasözleri, deyimler, dualar, beddualar ve metne yansıyan ağız özelliklerinden hareketle eserin söz varlığı incelenmiştir. Bu unsurların yazarın üslubuna ve eserin diline yönelik katkısı ise "Değerlendirme ve Sonuç" bölümünde izah edilmiştir.

Çalışma kapsamında, öncelikle eser baştan sona taranmış ve eserde yer verilen atasözleri, deyimler, dualar, beddualar ve yazarın bilinçli olarak kullandığı ağız özellikleri tespit edilmiştir. Çalışmada, söz varlığına ilişkin unsurlar fişlenmiş, ardından nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılarak elde edilen bulgular üzerinden yazarın söz varlığı tespit edilmiştir. İkinci aşamada, tespit edilen bu unsurlar sınıflandırılmış, romanda geçtikleri cümleler örnek olarak aktarılmıştır.

2. Yaşar Kemal'in Edebî Kişiliği ve Üslubu

Kendine özgü bir edebî kişiliği olan Yaşar Kemal eserlerinde daha çok Çukurova yöresi ve insanlarını kaleme almıştır. "Yaşar Kemal'i köy romanı yazarlarının birçoğundan farklı kılan özellik onun köyden gelmiş olmasıdır. İlköğretim dışında hiçbir eğitim almayan yazar, edebî kişiliğini doğduğu ve büyüdüğü köyden etkilenecek oluşturur." (Uyguner, 1993: s.17).

"Toplum düzenine başkaldırma ve halk edebiyatı ve folklordan yararlanma Anadolu romanının iki özelliğidir. Bu iki özelliğin en belirgin biçimde görüldüğü yapıtlar Yaşar Kemal'in yapıtlarıdır." (Moran, 2005: s.101).

Yazarın dil ve anlatımında Çukurova yöresine ait söyleyişler ön plandadır. Bunun yanında anlatımı da son derece akıcıdır. "Yaşar Kemal, kahramanlarını

yerel ağızlarla ve çok iyi bildiği yöre kültürüne göre konuşarak canlı diyaloglar kurar. Kendisiyle yapılan bir söyleşide bu tutumunu Karacaoğlan, Pir Sultan, Yunus Emre gibi şairlerle büyümesine, çocukluğunda Âşık Kemal diye anılan bir halk şairi olmasına bağlar.” (Solok, 1990: c.3, s.405).

Köy edebiyatının öncülerinden biri olan Yaşar Kemal, Çukurova insanının temsilcisidir. Yazar, eserlerinde halkın konuşma dilinde yaşayan deyimlere, ikilemelere, atasözlerine, yöre ağzına ait sözcüklere sıkça yer verir. Bütün dil unsurları ve özellikleri yazarın bilinçaltını, yaşanmışlıklarını, dil anlayışını ve anlatı üslubunu ifade etmektedir. Şiirsel bir üslubu olan Yaşar Kemal canlı ve temiz bir dille söz varlığını işlemiştir.

“Şu insanlar, şu dünyada var oldukça her şeye akıl erdirecekler, kartalın uçuşuna, karıncanın yuvasına, ayın, günün doğuşuna, batışına, ölüme, kalıma, her şeye akıl erdirecekler, tek insanoğluna güçleri yetmeyecek.” “Dünya bomboş kalmış, Ağrıdağı başını almış da dünyamızdan çekip gitmiş, kurdunu kuşunu, insanını almış götürmüş, yıldızını, ayını, güneşi, esen yelini, yağmurunu, karını, çiçeklerini almış götürmüş, şu dünyayı bomboş bırakmıştı.”(Kemal, 2023: s.13).

Yazar eserlerinde yinelemelere, atasözlerine, deyimlere, kalıp sözlere, yöre ağzına ait sözcüklere yer vererek eserlerinin hem zengin hem de estetik olmasını sağlamıştır.

3. Ağrıdağı Efsanesi Adlı Eserin Söz Varlığı

Söz varlığı, bir milletin sahip olduğu değerlerin kendi dilinde ortaya çıkan özel ve genel tüm yansımalarıdır. Bu varlık alanına deyimler, atasözleri, ikilemeler gibi kalıplaşmış ifadelerin yanında yiyecek içecek adları, organ adları, akrabalık, renk ve hayvan adları, dualar, beddualar, hastalık adları, millet, soy, kabile, giyim kuşam, yer adları ve fiiller dâhildir.

“Söz varlığı, sadece bir dilde bir takım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar- ya da dilbilimdeki terimiyle göstergeler- olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünölmelidir.” (Aksan, 2000: s.7).

Tahsin Banguoğlu'na göre: “Söz varlığı denilince akla bir dilin sahip olduğu bütün sözleri gelir. Söz ise bir veya birkaç heceden meydana gelmiş, her dile göre ayrı anlam birlikleridir.” (Banguoğlu, 2015: s.144).

“Bir dilin söz varlığı içinde özellikle o dile özgü anlatım yollarının en tipik taşıyıcıları olarak düşünölen deyimler, dilde çekici anlatım özelliği taşıyan, kelimelerin çoğu kez gerçek anlamından uzaklaştığı kalıplaşmaları içerir. Deyim nitelikli söz kalıplaşmaları, bir durumu ve bir davranışı çeşitli benzetmeler ve aktarmalarla daha güçlü ve daha ilginç bir biçimde anlatmaya

yararlar. Bir başka deyişle dildeki kelime kadrosunu ustaca kullanarak değişik yapılarda değişik anlatım yollarını ortaya çıkararak dilin yapı ve anlam zenginliğine katkıda bulunurlar.” (Şahin, 2004: s.2).

Daha kısa ve öz bir biçimde ifade etmek gerekirse bir dilin söz varlığı o dilin zenginliğidir. Türkçe söz varlığı açısından oldukça zengin bir dildir. Söz varlığı; milletin dünya görüşünün, maddi ve manevi kültürünün bir ürünüdür. Bir dile ait söz varlığının bütüncül olarak tespit edilmesi ise ancak o dil ile kaleme alınmış yazılı eserlerin ve sözlü ürünlerin ayrı ayrı incelenmesiyle mümkün olur. Bu noktadan hareketle bu çalışmada, Yaşar Kemal’in *Ağrıdağı Efsanesi* adlı romanı, söz varlığı açısından incelenmiştir. (Kemal, 2023/Ekim, 68. Baskı)

4.1. Atasözleri

Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, darbimesel (TDK, 2005: s.140).

Aksoy, atasözlerinin önemini şöyle açıklar:

“Bizim gelenekle yerleşmiş bir atasözü anlayışımız var. Bu anlayışa göre atasözleri, ulusal varlıklardır. İnandırıcı ve kutsaldır. Geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuştur. Ulusun ortak düşünce, kanı ve tutumunu belirtir ve bize yol gösterir. Anlaşmazlıklarda bir atasözü en büyük yargıdır.” (Aksoy 1988: s.132)

Ağrıdağı Efsanesi adlı romanda yer alan atasözleri aşağıda belirtilmiştir.

- *Başa gelen çekilir.* (s.16)
- *Doluya koydum almadı, boşa koydum dolmadı.* (s.55)
- *Kıyas kıyamete kalmaz.* (s.66)

4.2. Deyimler

Deyimler, tarihin bilinen veya bilinmeyen bir döneminde, genellikle mecazlaşarak halkımız tarafından benimsenmiş, kalıplaşmış söz öbeklerinden oluşmaktadır (TDK, 2019).

Deyimler sayesinde cümlelerin akılda kalıcılığı artar. Bunlar da atasözleri gibi kalıplaşmış ifadelerdir, ancak onlar kadar uzun değildir ve öğüt içermez. Genel olarak mecaz ifade ederler. Tıpkı atasözleri gibi deyimler de ait olduğu milletin kolektif bilincinin ve kimliğinin izlerini taşırlar. Dolayısıyla atasözlerinde olduğu gibi deyimler de bize millî hafıza ve millî kimlik, duyuş ve düşünüş konusunda bilgi verirler. Deyimler de atasözleri gibi ait oldukları milletin ortak malıdır.

Ahmet Topaloğlu, deyimleri “Çekici bir anlatım özelliği taşıyan, genellikle gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime öbeği” olarak tanımlamıştır (Topaloğlu, 1989: s.55).

Birçok eserinde doğal ve güçlü üslubuyla dikkati çeken Yaşar Kemal, *Ağrıdağı Efsanesi* adlı eserinde deyimlere sıklıkla başvurmuş, oldukça çok sayıda deyim yer vermiştir.

Romanda yer alan deyimler aşağıda aktarılmıştır.

· *Göz açmak*

“... karlar eriyip de bahar **gözünü açınca**” (s.9)

· *Baş döndürücü*

“...bakır rengi toprağı **baş döndürücü**” (s.9)

· *Evirip çevirmek*

“Damgayı kafasında **evirip çeviriyor**” (s.11)

· *Korku vermek*

“...bu damga ona **korku veriyordu**” (s.11)

· *Yüz tutmak*

“...karları erimeye **yüz tutmuştu**” (s.11)

· *Uç vermek*

“sarı karçiçekleri **uç vermişti**” (s.11)

· *Gözden geçirmek*

“Damgayı daha yakından **gözden geçirdi.**” (s.13)

· *Kulak vermek*

“...sesini dinliyordu. **Kulağını** bir iyice **vermiş.**” (s.13)

· *İflah etmek*

“Ağrıdağı'nın **iflah etmez** öfkesini.” (s.13)

· *Akıl ermek*

“...şu insanoğluna **akıl ermez**” (s.13)

· *Var olmak*

“...şu dünyada **var oldukça**” (s.13)

· *Akıl sır ermemek*

“...her şeye **akıl sır erdirecekler.**” (s.13)

· *Gücü yetmek*

“...tek insanoğluna **güçleri yetmeyecek**” (s.13)

· *Göğüs geçirmek*

“Bir ulu dev gibi **göğüs geçiriyordu** Ağrı.” (s.13)

· *Başını alıp gitmek*

“Ağrıdağı **başını almış** da dünyamızdan çekip **gitmiş**” (s.13)

· *Dona kalmak*

“...boşluk **donup kalmıştı**” (s.14)

· *Karşılık vermek*

“Konuğum yok, diye karşılık **verdi**.” (s.14)

· *Gözden kaçmak*

“...yüzüne düşen gölge Sofinin **gözünden kaçmadı**.” (s.16)

· *Gözü ısırmak*

“...çok eski zamanlardan **gözüm ısıyor**” (s.16)

· *Kendimi bildim bileli*

“**Kendini bildi bileli** böyle güzel bir at görmemişti.” (s.16)

· *Başına devlet kuşu konmak*

“Bu hali Ahmet’in **başına gelip konan devlet kuşunu...**” (s.16)

· *Hayra yormak*

“Kimi **hayra yordu**, kimi şerre...” (s.16)

· *Ortaya çıkmak*

“Bu atın sahibi kimse bir gün **ortaya çıkacaktı**.” (s.17)

· *Başa çıkmak*

“Mahmut Hanla **başa çıkılmaz**.” (s.17)

· *Baş vermek*

“**Baş verilir**, at verilmez...” (s.18)

· *Kesip atmak*

“...ona vermem dedi ve **kesti attı**” (s.18)

· *Yerle bir etmek*

“...başındakileri de **yerle bir ederim**, dedi.” (s.18)

· *Öfkeden deliye dönmek*

“Ahmet’in karşılığı gelir gelmez **öfkeden delirdi.**” (s.18)

· *Velveleye vermek*

“Konağı **velveleye verdi.**” (s.18)

· *Karara varmak*

“...kumandanlarını topladı, bir **karara varamadılar**” (s.18)

· *Bir dediğini (söylediğini) iki etmemek*

“Kendisine dost, **bir dediğini iki etmeyen** Kürt beylerini...” (s.18)

· *Göze almak*

“Paşa atı için her şeyi **göze alacaktı.**” (s.19)

· *Mola vermek*

“Köyde **mola verildi.**” (s.19)

· *Başına iş açmak*

“Yoksa bir at için bu **işleri başımıza açmaz...**” (s.19)

· *Ocağı sönmek*

“...evleri yakmaz **ocakları söndürmezdin.**” (s.19)

· *İsyan bayrağı açmak*

“**İsyan bayrağı açtılar,** diyor köpürüyordu.” (s.21)

· *Yer yarılıp da yere (içine) geçmek*

“**Yer yarılıp da yere geçseler** bulacağım.” (s.21)

· *Gelip çatmak*

“Kış **gelip çattı.**” (s.21)

· *Deliye dönmek*

“...köyleri boş gördükçe **deliye dönüyordu.**” (s.23)

· *El pençe divan durmak*

“Molla Kerim Paşa’nın karşısına çıkıp **el pençe divan durdu...**” (s.23)

· *Kıvanç duymak*

“...bu davranışından sonsuz **kıvanç duydular.**” (s.23)

· *Ele geçirmek*

“...isteseler kıyamete kadar **ele geçmezlerdi.**” (s.23)

· *Dize getirmek*

“...Kürt beylerini **dize getirmişti.**” (s.25)

· *Gözü pek*

“...savaşlara katılmış, yiğitliği, **gözü pekliğiyle** ün salmıştı.” (s.25)

· *Hor görmek*

“Biraz **hor görüyordu.**” (s.26)

· *Türkü yakmak*

“...atalar Ağrı'nın bu öfkesine **türkü yakmışlar.**” (s.27)

· *Boyun kırmadı*

“Ahmet hiç **boyun kırmadı.**” (s.31)

· *Kan başına sıçradı*

“Bunu duyunca Paşanın **kanı başına sıçradı**, bağırdı.” (s.31)

· *Karşı koymak*

“Musa Bey bu hali hiç beklemiyordu. **Karşı koydu.**” (s.31)

· *Leke sürmek*

“Bu **lekeyi** soyuma **sürdüremem.**” (s.31)

· *Zoruna gitmek*

“Bu tuzak dağlıların çok **zoruna gitti.**” (s.31)

· *Eline düşmek*

“Zindana varır varmaz Musa Bey Ahmet'in **eline düştü.**” (s.31)

· *İçi yanmak*

“Ahmet'in **içi yanıyordu.**” (s.31)

· *Dile gelmek*

“...başka bir sesle **dile geldi.**” (s.32)

· *Deli divane olmak*

“Babasının yaptığına **deli divane olmuştu.**” (s.32)

· *Hoşuna gitmek*

“Musa Bey'in de yiğitliği **hoşuna gitmişti.**” (s.32)

· *Kanı kaynamak*

“Görenin **kanını kaynatan**, uzak, bilinmez...” (s.32)

- *İçine kurt girmek (düşmek)*
- “Gülbahar’ın **içine bir kurt girmiş...**” (s.33)
- *Gözlerine uyku girmemek*
- “Geceleri **gözlerine uyku girmez** olmuştu.” (s.33)
- *Derde derman olmak*
- “...onun yalnızlığına, **acısına derman olmalıyım.**” (s.33)
- *Gözünü daldan budaktan esirgememek (veya sakınmamak)*
- “Çok yiğit, **gözünü daldan budaktan sakınmaz ...**” (s.33)
- *Canını vermek*
- “Paşa için **canını verir** bir kişiydi.” (s.33)
- *Kanı çekilmek*
- “...dudakları mosmor kesilip **kanı çekilmiş...**” (s.33)
- *Dillere destan olmak*
- “...bundan dolayıdır ki **dillere destan oldu.**” (s.36)
- *Hayır dua almak (okumak)*
- “...yapıcıbaşı Süryani Süleyman Ustaya **hayır dua okudu.**” (s.36)
- *Başını alıp gitmek*
- “...delikten dışarıya, **başını almış gitmiş** bahara bakıyordu.” (s.36)
- *Ağzını bıçak açmamak*
- “...ölüye benzer üç gün Gülbahar’ın **ağzı bıçaklar açmaz...**” (s.37)
- *Kedere boğulmak*
- “...bir uzak **kedere boğmuştu** onun bütün bedenini.” (s.37)
- *İple çekmek*
- “Geceyi **iple çekiyordu.**” (s.37)
- *Yardım dilemek*
- “Dualar etti, **yardımlını diledi.**” (s.37)
- *Set çekmek*
- “...**Set çekilmez...**” (s.37)
- *Gözden kaçmak*
- “Bu sevinç Gülbahar’ın **gözünden kaçmadı.**” (s.38)

· *Gözlerini dikmek*

“Memo gene kızardı, **gözlerini yere dikti.**” (s.38)

· *Sessizliğe gömülmek*

“...sonra her şey derin bir **sessizliğe gömüldü.**” (s.39)

· *Yüreği küt küt atmak*

“Gülbahar’ın **yüreği küt küt atıyor...**” (s.39)

· *Eli ayağı çözülmek*

“**Eli ayağı çözüldü,** başı döndü...” (s.39)

· *Kendine gelmek*

“Gülbahar’ın ayak sesi de Memo’yu **kendine getiremedi.**” (s.41)

· *Eli kolu uzun olmak*

“Osmanlının **eli kolu uzundu,** ta dünyanın öteki ucuna kadar...” (s.42)

· *Başkaldırmak*

“...saraya, Ağrıdağı’na, bütün dünyaya **başkaldırıyordu.**” (s.43)

· *El ayak çekilmek*

“Divandan **el ayak çekilmişti.**” (s.43)

· *Ayağına kapanmak*

“Varıp Hanın **ayağına kapanacaktı.**” (s.43)

· *Yüreği ağzına gelmek*

“**Yüreği ağzına geldi.**” (s.43)

· *İç çekmek*

“...babam üçünüzü de öldürür diye derinden **içini çekti.**” (s.45)

· *Boynunu vurmak*

“Bizim **boynumuzu vurduracak,** vurdursun.” (s.45)

· *Yüreği yanmak*

“Musa Bey’e de **yüreğim yanıyor.**” (s.46)

· *Boğazına bir yumruk tıkanmak*

“Gülbahar’ın **boğazına bir yumruk gelmiş tıkanmıştı.**” (s.46)

· *Sözünden dönmek*

“...hiç kimse onun bir **sözünden döndüğünü** görmemişti.” (s.46)

· *Canını dişine takmak*

“...bir ağıt olmuş, **canını dişine takmış** Ahmet’i kurtarma...” (s.47)

· *Eli boş dönmek (çevirmek)*

“...niçin olursa olsun kolay kolay **eli boş çevirmezlerdi.**” (s.47)

· *Aklına düşmek*

“Sonra birden **aklına düştü.**” (s.47)

· *Haber uçurmak*

“Ya da Musa Bey’in babasına bir **haber uçurmalıydı.**” (s.47)

· *El sürmek*

“...bir kadın onlara ne yaparsa yapsın ona **el sürmezler.**” (s.49)

· *Aklını oynatmak*

“**Aklını oynatmış** sanki Gülbahar.” (s.50)

· *Şaşkına çevirmek*

“Gülbahar’ı da onun korkusu **şaşkına çevirmişti.**” (s.50)

· *Dize gelmek*

“Hüso bu ateşin önünde **dize gelip...**” (s.52)

· *Kul köle (veya kurban) olmak*

“Sofi senin dillerine **kurban olsun**, güzel konuşan...” (s.53)

· *Taş kesilmek*

“Sofi **taş kesildi**, Sofiden bir daha ses çıkmadı.” (s.53)

· *Dört dönmek*

“Gözü hiçbir şey görmeden sarayın içinde **dört dönüyordu.**” (s.55)

· *Düşüncelere dalmak*

“**Düşüncelere daldı** gitti.” (s.55)

· *Göz göze gelmek*

“...ulu kartalların arasında el ele buluyorlardı. **Göz göze gelip...**” (s.56)

· *Elden ayaktan kesilmek*

“...Gülbahar’ın hali kalmamış, **elden ayaktan kesilmişti.**” (s.56)

· *İmdada koşmak*

“...başı sıkışmış kervancıların **imdatlarına koşardı.**” (s.57)

· *Eşiğine yüz sürmek*

“Gülbahar oraya gitti, meşe ağacına, Şeyhin kapısının **eşiğine yüzünü sürdü...**” (s.57)

· *Derin düşüncelere dalmak*

“Şeyh elini sakalı arasına sokup **derin düşüncelere daldı.**” (s.58)

· *Muradına ermek*

“Var git kızım **muradına ermeni** dilerim.” (s.58)

· *İçi içine sığmıyordu*

“Saraya gitti, beklemeye başladı. Ama **İçi içine sığmıyordu.**” (s.58)

· *Ayaklar altına almak*

“...onun bütün onurunu bu haliyle **ayaklar altına alıyordu.**” (s.58)

· *Kelle koltukta gezmek*

“Her dediğini, **kellesini koltuğuna alarak** büyülenmiş gibi...” (s.58)

· *Yüreği ağzına gelmek*

“Sararmış solmuş, **avurdu avurduna geçmiş.**” (s.58)

· *Çok zayıflamak*

“Gün ışıırken **yüreği sevincinden ağzına geldi.**” (s.60)

· *Sevinci kursağında kalmak*

“**Sevinçlerini kursaklarında koyan,** yüreklerini karartan buydu işte.” (s.60)

· *Dört dönmek*

“...renk renk mermer direkli sarayının büyük salonunda **dört dönerken...**” (s.62)

· *Kendinden geçmek*

“Bir ulu sevgi seline kapılmışlar, **kendilerinden geçmişlerdi.**” (s.62)

· *Boynun kıldan ince olması*

“Şeyhin önünde **boynumuz kıldan incedir...**” (s.66)

· *Ateş köpürmek*

“İsmail Ağa'yı da **ateş köpürür** gördü.” (s.67)

· *Yakayı kurtarmak*

“Bugün de **yakayı kurtarmıştı.**” (s.75)

- *Çileden çıkmak*
“Çıkrık Yusuf’u **çileden çıkardı.**” (s.76)
- *Kafasında şimşek çakmak*
“Birden Paşa’nın **kafasında bir şimşek çaktı...**” (s.78)
- *Ağzını sıkı tutmak*
“Yusuf kendindeyse ona da tembih et, **ağzını sıkı tutsun.**” (s.80)
- *Dillere destan olmak*
“Gülbahar’la Ahmet’in sevdaları **dillere destan oldu.**” (s.82)
- *Başı dumanlı*
“Çok zaman Ağrı’nın **başı dumanlıdır.**” (s.82)
- *Uyku tutmamak*
“...Erzurum yaylasını gecelerce **uyku tutmadı.**” (s.82)
- *Öfkeye kapılmak*
“Mahmut Han birden **öfkeye kapıldı**, yanına yönüne bakındı...” (s.83)
- *Rezil rüsva olmak*
“Dünyaya karşı **rezil rüsva oldum.**” (s.84)
- *Beş paralık etmek*
“Koca Osmanlının adını **beş paralık ettim...**” (s.84)
- *Başına iş açmak*
“Ağrıdağı’nın **başına iş açar.**” (s.86)
- *Donup kalmak*
“Altın kabza yastığın dibinde **donda kaldı.**” (s.88)
- *Yüreğini ateş almak*
“Gülbahar’ın **yüreğini ateş almış** yanıyordu.” (s.88)
- *İçini kurt kemirmek*
“Ahmet’in **içini bir kurt** derinden derine **kemiriyor...**” (s.89)
- *Murada ermek*
“...bütün Osmanlı ordusu üstüme gelse siz **muradınıza erişeceksiniz.**”
(s.91)
- *Dost eli uzanmak*

“...her yerden **dost eli uzanıyordu.**” (s.92)

· *Boy ölçüşmek*

“Osmanlıyla bir daha bir **boy ölçüşecekti...**” (s.92)

· *Yerle bir etmek*

“...ondan sonra Hoşap kalesini **yerle bir etmeliydi.**” (s.93)

· *Öç almak*

“Şimdi onun **öcünü alıyor** bu mektupla benden.” (s.95)

· *Taş üstünde taş koymamak*

“...bu sefer de **taş üstünde taş koymamasına** sarayı yıkacaklar...” (s.96)

· *Yüreğini açmak*

“Bu sevdalara **yüreğini açmış** dağın aydınlığına, ışığına diz çöktüm.” (s.97)

· *Yerinde yeller esmek*

“Baktı ki köyün **yerinde yeller esiyor.**” (s.98)

· *Başını alıp gitmek*

“...Ağrı uyanmış, bakmış ki ateşi koparan **başını almış gidiyor.**” (s.100)

· *Dil dökmek*

“Şeyhle birlikte Ahmet'e çok **diller döktüler.**” (s.102)

· *Üstüne ölüm toprağı serpilmiş*

“**Üstlerine ölüm toprağı serpilmiş** öyle cansız.” (s.104)

· *Can atmak*

“Nasıl, diye **can atarcasına** sordu Mahmut Han.” (s.109)

· *Göklere çıkarmak*

“...iyilikseverliğini **göklere çıkarırlar.**” (s.109)

· *Göz açıp kapayınca kadar*

“**Göz açıp kapayınca kadar** yok ederler bizi, hepimizi.” (s.110)

· *Yüreği ağzına gelmek*

“...bir yanda Mahmut Han, yürekleri **ağızlarına gelmiş...**” (s.110)

· *Gözleri kan çanağına dönmek*

“Mahmut Han'ın **gözleri kan çanağına dönmüştü.**” (s.111)

· *İmana gelmek*

“Korku onu **imana getirdi.**” (s.112)

· *Diş geçirmek*

“...her şeyde birlik olsak, kimse bize **diş geçiremez.**” (s.112)

· *Kıyamet kopmak*

“**Kıyamet kopuyordu.**” (s.118)

· *Karman çorman etmek (olmak)*

“Ağrı indi, kalktı, yıldızlarla **karman çorman oldu.**” (s.118)

4.3. Dualar

Türkçe sözlükte dua sözcüğü “1.yakarış 2.Tanrıya yalvarma, yakarış için söylenen dini metin”şeklinde tanımlanır (TDK, TS, 2005: s. 573).

Arapçada “çağırma, seslenmek, istemek, yardım talep etmek” anlamlarına gelen “da’yet” ve “da’vâ”masterlarından türeyen dua sözcüğü İslâm Ansiklopedisi’nde “Kulun bütün benliğiyle yüce yaratana yönelerek ondan istek ve dilekte bulunması anlamında kullanılan dini terim ve bu amaçla icra edilen bir ibadet şekli” olarak tanımlanmaktadır (Cilacı, 1994: s. 529-530).

Ağrıdağı Efsanesi adlı romanda yer alan dualar aşağıda belirtilmiştir.

· “Varsın o yaşasın da bir daha ölünceye kadar yüzünü görmeyeyim. Varsın yaşasın da... Varsın yaşasın. Dağlarda kurt sürüsü kadar çocukları olsun...” (s.47)

· “Çok şükür şu doğan güne, çok şükür şu parlayan dağa, çok şükür Yaradana...” (s.65)

· “Sen sağ olası ki beni böyle zor bir işe koştun.” (s.103)

4.4. Beddualar

Beddua, Türkçe Sözlükte “birinin kötü duruma düşmesini gönülden isteme, ilenme, ilenç, beddua etmek, intizar etmek, beddua sinmek, ilenç tutması yüzünden birinin işi sürekli ters gitmek, birinin bedduasını almak, biri tarafından kendisine ilenmek” şeklinde açıklanmıştır (TDK, TS, 2005: s.231).

Şükrü Elçin beddua terimini şu şekilde tanımlamıştır; “Beddua ise duanın aksi ve zıddı olan lanet, inkisar, bela, gazap ifade eden menfi sözlerdir. Farsça bed ve Arapça dua (çağırma) kelimelerinin birleşmesinden yapılan bu tabiri, en eski Türk kaynaklarından on dokuzuncu asra kadarki kültür eserlerimiz ve sözlerimizde çok yaygın kullanılan ‘kargış’ ve ‘ilenç’ kelimeleriyle karşılaşılardır. Kargış insanın kendisine, ailesine, cemiyetine ve din gibi müesseselerine zararı dokunacak şahıslara, düşünce ve fikirlere karşı davranışlarının şiddetli tepkisidir. Hayatta adaletsizliğe uğramış, küfran-ı

nimetle karşılaşmış insanın vicdanında uyanan isyan ve hiddeti susturma çarelerini araması gayet tabiidir.” (Elçin, 1986: s. 662-663)

Ağrıdağı Efsanesi adlı romanda yer alan beddualar aşağıda belirtilmiştir.

· “*Ağrı'nın laneti, Ağrı'nın gazabı, Ağrı'nın hışmı senin üstüne olsun Paşa.*”(s.19)

· “*Ağrı'nın laneti üzerine olsun.*” (s.21,32)

· “*Toprak benim başıma.*” (s.23,28)

· “*...ocaklarını kapatır, tek mil belalar onun başına yağacak, hiçbir zaman soyu, geleceği iflah olmayacaktır. Kim ki benim bu mektubumu bu sarayda oturacaklara iletmezse onun soyu kuruyacaktır.*” (s.36)

· “*Ekmeğim gözüne dizine dursun.*” (s.71)

4.5. Eserde Kullanılan Ağız Özellikleri

Ağız, *Gramer Terimleri Sözlüğünde* “Bir dilin veya bir lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan yerel konuşma biçimleri.” (Korkmaz, 2019: s. 67), TDK’de ise “Aynı dil içinde ses, şekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar gösterebilen, belli yerleşim bölgelerine veya sınıflara özgü olan konuşma dili.” (Türkçe Sözlük, 2011: s. 44) şeklinde açıklanmıştır.

Muharrem Ergin ise “ağız” kavramını şu şekilde tanımlar: “Bir şive içinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kollara, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyişi bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalarına verdiğimiz addır.” (Ergin, 2004: s.10).

Ağrıdağı Efsanesi adlı romanda yer alan ağız özelliklerine ait kullanımlar aşağıda belirtilmiştir.

· “***balkır***: *parlar*” (s.9) (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü

Ankara, Türk Dil Kurumu,1965:cilt: 2.)

· “***Fırdolayı*** *otururlar: çepeçevre otururlar*” (s.9) (Ordu İli ve Yöresi Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük, Necati Demir, Ankara, Türk Dil Kurumu,2001:s.360.)

· “***yalpyalp*** *yanan yıldızlar: ışıl ışıl*” (s.9)

· “***ırâ***: *gözden ırar: gözden uzaklaşır*” (s.11) (Zonguldak, Bartın, Karabük İlleri Ağızları M. Emin, Eren, Ankara, Türk Dil Kurumu,1997:s.196.)

· “***gümüüş savatlı*** *bir Çerkes eyeri: gümüüş siyah, kara*” (s.11) (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, Ankara, Türk Dil Kurumu,1978:cilt: 10.)

· “***Siniler*** *sinek yoktu: Vızıldayan sinek*” (s.21)

- “**dengebejler:** türkü söyleyen şairler” (s.25)
- “**giyit:** İstanbul’dan gelirdi **geyitleri:** giysileri” (s.26)
- “**bilurvanlardan:** kavalcılardan” (s.28)
- “Paşa seni **bes** merak ediyordu: Paşa seni pek (çok)” (s.30)
- “bir **hurızma:** bir demir halka, **hızma**” (s.37) (Adana ve Osmaniye İlleri Ağzıları, Faruk Yıldırım, Ankara, Türk Dil Kurumu,2006:cilt:2.)
- “**Açkıları** kucağına bırakıp: Anahtarları ...” (s.41) Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, Ankara, Türk Dil Kurumu,1963:cilt:1.)
- “Bir an **ikircikleniyor:** kararsızlaşıyor” (s.42) Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, Ankara, Türk Dil Kurumu,1974:cilt:7.)
- “**çımğıştı:** ...bütün bedeni **çımğıştı:** uyuştı” (s.42) (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Ankara,1968,cilt:3.)
- **car:** “yıldan **car** umuyordu: yıldan çare (yardım) umuyordu” (s.55) (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Ankara,1968,cilt:3.)
- “**yalbırdayarak:** parlayarak” (s.57) (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Ankara,1979,cilt:11.)
- “içindeki umut ışığı azıcık **yalazlamıştı:** alevden geçirmişti”(s.58) Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, Ankara, Türk Dil Kurumu,1979:cilt:11.)
- **vala:** “Kadınlar al **vala** bağladılar: kırmızı duvak” (s.62) (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Ankara,1979,cilt:11.)
- “Ağrıdağı’ından **koygun,** boğuk uğultular: acıklı, dokunaklı” (s.83) (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, Ankara, Türk Dil Kurumu,1975:cilt:8.)
- “en güzel incelikte **gövend tuttular:** halay çektiler” (s.84)
- “**görklü** nazarı üstünde: gösterişli” (s.91) (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, Ankara, Türk Dil Kurumu,1972:cilt:6.)

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yaşar Kemal, eserleriyle Çukurova yöresi ve bu yöre insanının bir temsilcisidir. *Ağrıdağı Efsanesi* adlı romanda da diğer eserlerinin hemen tümünde olduğu gibi bu temsil vazifesinin izlerini görmek mümkündür.

Deyimler, atasözleri, dualar ve beddualar; kendine özgü güçlü bir anlatıma ulaşan Çukurova yöresi ağzında da görülmektedir. Yaşar Kemal, eserlerinin hemen tümünde konu edindiği yöre halkının dilini yansıtan ağız unsurlarına sıkça yer vermiştir. Bu durumun temel nedeni, köy yaşamının etkisi altında

kalması olmalıdır. Yazarın eserlerinde ağız özelliklerine yer vermesi oldukça önemlidir. Çünkü bu sayede Çukurova bölgesinin diyalektik özellikleri, zamanla standart dile yaklaşırsa dahi ilgili eserler esasında varlığını sürdürmeye devam edecektir. *Ağrıdağı Efsanesi* adlı romanda, konunun geçtiği Çukurova yöresinin ağız özelliklerini yansıtan 21 kelime tespit edilmiştir. Bunun yanında eserde 149 deyim, 3 atasözü, 3 dua ve 5 beddua kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu unsurlar şüphesiz Yaşar Kemal'in eserlerinde ortaya koyduğu zengin üslubun ve konu edindiği yörenin diline olan hâkimiyetinin bir göstergesidir.

Yaşar Kemal'in *Ağrıdağı Efsanesi* adlı eserinde yer verdiği söz varlığı üzerine yapılan bu çalışmanın yazarın üslubu ve eserlerinin söz varlığı konusunda yapılacak olan çalışmalara katkı sağlaması umulmaktadır.

KISALTMALAR

TDK: Türk Dil Kurumu

TS: Türkçe Sözlük

s: Sayfa Sayısı

c: Cilt

KAYNAKLAR

- Kaplan, M.**(1982).*Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Aksan, D.**(2017).*Dil Şu Büyülü Düzen*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Uyguner, M.** (1993).*Yaşar Kemal: Yaşamı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Moran, B.** (2005). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Solok, C. K.** (1990). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Kemal, Y.**(2023).*Ağrıdağı Efsanesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- TDK.** (2005). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aksan, D.**(2000).*Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Banguoğlu, T.** (2015). *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Şahin, H.**(2004). *Türkçede Organ İsimleriyle Kuruluş Deyimler*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.
- TDK.** (2019). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TDK.** (2005). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Topaloğlu, A.** (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Cilacı, O.** (1994). *“Dua” İslam Ansiklopedisi C.9*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Elçin, Ş.**(1986). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Korkmaz, Z.** (2019). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- TDK.** (2011). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ergin, M.**(2004). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul.